

UDK: 72.036:711.4(497.4Ljubljana)(497.6Sarajevo)
doi: 10.5379/urbani-izziv-2025-36-02-04

Prejeto: 15. 9. 2025
Sprejeto: 10. 11. 2025

Nermina ZAGORA
Sabina MUJKIĆ
Lejla KAHROVIĆ-HANDŽIĆ
Edib PAŠIĆ

Modernistična arhitektura kot del sodobne identitete mest: Plečnik in Ravnikar v Ljubljani ter Grabrijan in Neidhardt v Sarajevu

V članku je proučen vpliv modernistične arhitekture na oblikovanje identitete dveh mest nekdanje Jugoslavije, Ljubljane in Sarajeva. Primerjani so prispevki ključnih arhitektov k oblikovanju urbanih tkiv in identitet obeh mest v 20. stoletju, pri čemer sta upoštevana njuna skupna socialistična preteklost in njun različni družbenokulturni razvoj po koncu devetdesetih let 20. stoletja. Modernistična dediščina analiziranih mest je obravnavana z vidika

trajnostnosti, odpornosti in spreminjajočega se pojmovanja kulturne identitete. Poseben poudarek je na delih Jožeta Plečnika in Edvarda Ravnikarja v Ljubljani ter Dušana Grabrijana in Juraja Neidhardta v Sarajevu.

Ključne besede: identiteta mesta, kontekst, dediščina, zaupščina, urbanizem po meri človeka, Jože Plečnik, Edvard Ravnikar, Dušan Grabrijan, Juraj Neidhardt

1 Uvod

O identiteti mest, po kateri se ta razlikujejo drug od drugega, se zlasti v zadnjih desetletjih, zaznamovanih z globalizacijo in homogenizacijo kulture in grajenega okolja, mnjenja precej krešejo. Čeprav sta v prvi polovici 20. stoletja mednarodni slog in modernistična arhitektura poosebljala močne silnice univerzalizacije in standardizacije, so se uveljavile tudi druge prakse, s katerimi so arhitekti poskušali upoštevati lokalne značilnosti. Danes je modernistična dediščina pogosto predmet polemik, zlasti z vidika trajnosti, pri tem pa je še vedno pomembno proučevati njeno vlogo pri oblikovanju sodobne identitete mest, zlasti na podlagi del pomembnih predstavnikov arhitekturne avantgarde. Navedeno je še posebej zanimivo na Zahodnem Balkanu, zlasti v glavnih mestih nekdanjih jugoslovanskih republik, na katera je vplivala burna zgodovina na stičišču kultur, dodatno pa sta jih preoblikovali skupna socialistična preteklost in tranzicija po razpadu socializma. Članek se osredotoča na Sarajevo in Ljubljano – obe mesti sta bili do leta 1941 del Kraljevine Jugoslavije, po koncu druge svetovne vojne pa sta bili del socialistične Jugoslavije.

Poudarek je na ključnih modernističnih arhitektih 20. stoletja, ki so s pristopi, ki upoštevajo lokalno okolje in njegove značilnosti, in razvojem prepoznavnih arhitekturnih izrazov pomembno prispevali k edinstvenima identitetama Sarajeva in Ljubljane. Primerjalna analiza del Jožeta Plečnika, Edvarda Ravnikarja, Juraja Neidhardta in Dušana Grabrijana je pokazala različne izraze urbanega modernizma, ki pa jim je skupno to, da upoštevajo značilnosti lokalnega okolja. Avtorji v članku najprej analizirajo, kako se lokalne značilnosti kažejo v delu posameznega arhitekta v njegovem mestnem, kulturnem in političnem okolju. Primerjajo njihove prispevke v obdobju oblikovanja identitet Sarajeva in Ljubljane, ki je sovpadalo z vzponom modernizma. Poleg tega proučujejo, kako se modernistična arhitekturna dediščina kaže v sodobnih urbanih zgodbah obeh mest. Članek poleg uvoda in sklepa vsebuje še tri glavne dele. Uvodu sledi analiza teoretičnega ozadja in ključnih pojmov, kot so podoba mesta, identiteta mesta, duh kraja, kritični regionalizem in kontekstualna arhitektura. V naslednjem poglavju so predstavljene raziskovalna metodologija in študiji primera Ljubljane in Sarajeva, s poudarkom na njuni identiteti v 20. stoletju, ki sta se razvijali z upoštevanjem lokalnih značilnosti. Na koncu so v rezultatih primerjalno predstavljene prispevke omenjenih ključnih arhitektov in njihov današnji pomen.

2 Teoretično ozadje in ključni pojmi

V članku je identiteta mest obravnavana v povezavi s pojmom podoba mesta, ki ga je razvil Kevin Lynch. Podoba mesta po njegovem sestavljajo tri prvine: identiteta, struktura in pomen. »Da bo podoba učinkovala, je najprej potrebna identifikacija nekega objekta, ki omogoči, da ga razlikujemo od drugih in prepoznamo kot ločljivo entiteto /.../ Poleg tega mora podoba vključevati prostorski ali strukturni odnos objekta do opazovalca in do drugih objektov. Nazadnje pa mora objekt za opazovalca imeti tudi nek pomen, bodisi praktičen ali čustveno pogojen.« (Lynch, 2010: 28) Z drugimi besedami, arhitektura in predmeti imajo ključno vlogo pri oblikovanju narave mesta – ne izolirano, temveč v odnosu s širšim urbanim okoljem. Ne nazadnje na identiteto mest ne vplivajo samo materialne prvine, ampak tudi nesnovni dejavniki, kot so družbenokulturni in simbolni vidiki ter to, kako ljudje mesto dojemajo in doživljajo. Značilna narava mesta se oblikuje na presečišču njegove materialne oblike (okoljskega, urbanističnega in arhitekturnega okvira) ter njegovih družbenih, kulturnih in simbolnih pomenov. Identitet Sarajeva in Ljubljane ni mogoče proučevati ločeno od njunega celovitega zgodovinskega ozadja. Z osredotočanjem na modernistično dediščino so avtorji proučili samo eno izmed številnih plasti identitete mest. Dragoceno analitično orodje je tudi teorija fenomenologije prostora in kraja Christiana Norberga-Schulza in zlasti pojem duha kraja (*genius loci*), ki ga je uvedel. Trdil je, da je kraj prostor posebne narave, pripadati kraju pa pomeni imeti identiteto (Norberg-Schulz, 1980).

Kljub raznovrstnim izraznim oblikam se regionalizem večinoma razume kot teoretični okvir, ki nasprotuje vplivom globalizacije, univerzalizacije in standardizacije, ki pogosto krnijo lokalno identiteto in kulturno različnost. Mumford (1947) ga je opredelil bolj kot aktivni spopad z globalnim, ne kot obliko neposrednega upora. Štiri desetletja pozneje sta Tzonis in Lefaivre (1981) predstavila teorijo kritičnega regionalizma kot konceptualni pristop, ki spodbuja refleksivno ukvarjanje s tradicijo, identiteto in kontekstom ter poziva h kritičnemu samopremisleku v globalnem arhitekturnem diskurzu. Njuno teorijo je leta 1983 nadgradil Frampton (2007), ki navaja, da je namen kritičnega regionalizma oblikovati kulturno strategijo posredovanja med univerzalno civilizacijo in lokalno kulturo. Kritični regionalizem poleg tega spodbuja dialog med moderno tehnologijo in naravnim okoljem ter poudarja izkustvene in taktilne lastnosti arhitekture. Pomen značilnosti lokalnega okolja v arhitekturi in urbanizmu je bil zares prepoznan šele v zadnjih desetletjih 20. stoletja. V skladu s slavno izjavo Jacquesa Derridaja (1967), da zunaj besedila ni ničesar, pomena ni mogoče ločiti od konteksta. Navedeno stališče je postalo zlasti izrazito v postmodernističnem obdobju, ko so ga zagovarjali

arhitekti in teoretiki, kot so Aldo Rossi, Thomas L. Schumacher in Colin Rowe. Ti so trdili, da je treba arhitekturni predmet razumeti kot drobec večje urbane celote (Nesbitt, 1996).

Značilnosti lokalnega okolja je mogoče analizirati z materialnega (naravnega in grajenega) in nematerialnega (družbenega in kulturnega) vidika. V arhitekturi in urbanizmu se lahko kažejo neposredno ali implicitno (Zagora, 2012). Prispevek modernističnih arhitektov k identiteti mest ponazarjajo dela Antonija Gaudíja v Barceloni, Oscarja Niemeyerja v Brasílii, Otta Wagnerja na Dunaju in Alvara Aalta v Helsinkih. Njihova dela so nastala pred pojavom fenomena zvezdniških arhitektov, strategij znamčenja mest in komodifikacije arhitekturnih znamenitosti (Zhukin, 1995). Pri proučevanju modernizma in oblikovanja identitete evropskih mest v prvi polovici 20. stoletja je ključno analizirati delo začetnikov mednarodnega sloga v arhitekturi, ki so v svojih stvaritvah pokazali prefinjeno razumevanje značilnosti lokalnega okolja. Le Corbusier (1930) je izpostavil temeljno povezavo med arhitekturo in urbanizmom: »Architecture en tout, urbanisme en tout /.../ Une cellule = un homme; des cellules = la ville« (Arhitektura v vsem, urbanizem v vsem /.../ Ena celica = en človek, več celic = mesto). Načrtovanje stavb in urejanje mest sta torej neločljivo povezana in ju lahko primerjamo s posamičnimi bivalnimi enotami, ki skupaj tvorijo skladno celoto. Čeprav se je Le Corbusier strinjal, da so tehnike, izzivi in rešitve postajali čedalje bolj globalizirani, je poudaril, da imajo lokalni dejavniki, kot so podnebje, geografske značilnosti, topografija in kulturna različenost, še vedno ključno vlogo pri oblikovalskih pristopih, ki upoštevajo značilnosti lokalnega okolja. Avtorji tako v članku proučujejo, kako sta pojma značilnosti lokalnega okolja in duha kraja, skupaj s pristopi kritičnega regionalizma – še preden so se ti formalno uveljavili – in filozofijo modernistične arhitekturne avantgarde, vplivala na delo izbranih balkanskih arhitektov v 20. stoletju.

3 Gradivo in metode

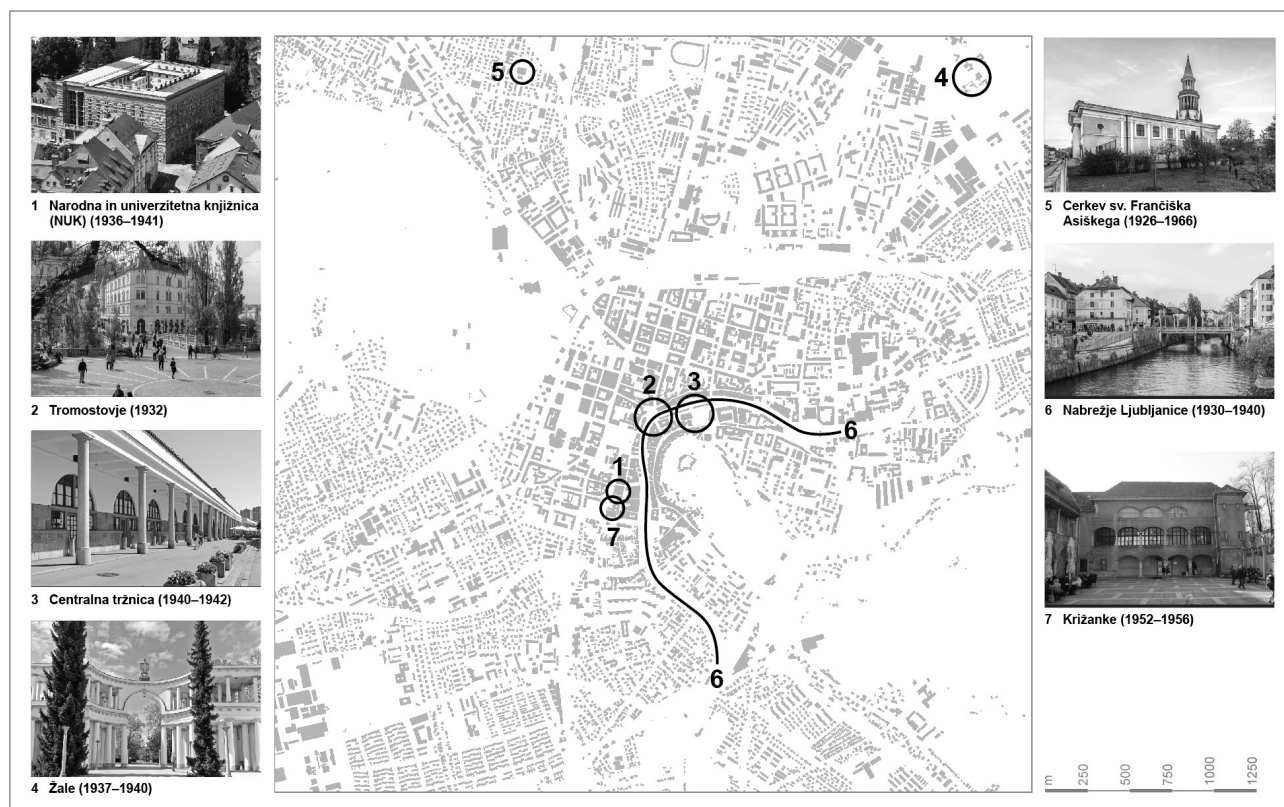
Raziskovalna metodologija, uporabljena v tem prispevku, združuje historiografski pristop z vidikom značilnosti lokalnega okolja in interdisciplinarnim vidikom. Pregledu literature sledi zgodovinska analiza obeh mest. Ta je dopolnjena s študijami primera izbranih del ključnih arhitekturnih ustvarjalcev, tipološko analizo in kartiranjem, ki jih avtorji sklenejo s prekrivanjem podatkov in primerjalno analizo. Identiteti obeh mest obsegata vse zgodovinske plasti, razvidne iz njunih ulic, stavb in rečnih bregov, od rimskega do srednjeveškega obdobja, v Sarajevu pa so močne tudi sledi Osmanskega cesarstva. Obe mesti sta spadali pod Avstro-Ogrsko, nato h Kraljevini Jugoslaviji in nazadnje k Socialistični federativni republiki Jugoslaviji. Ljubljana se je razvijala kot srednjeevropska deželna prestol-

nica, Sarajevo pa pooseblja sobivanje orientalske in zahodne kulture. Mesti sta imeli in še vedno imata primerljivo velikost in število prebivalcev. Avtorji se v članku osredotočajo na to, kako je bil modernizem uveden v obeh mestih, kako se je razvijal v 20. stoletju ter katere intelektualne in strokovne izmenjave so vplivale na značilne pristope njunih ključnih modernističnih arhitektov, zlasti v kombinaciji z lokalnimi značilnostmi. Ti pristopi so imeli v vsakem mestu drugačne, a značilne izrazne oblike. Avtorji proučujejo, kako so se navedeni modernistični pristopi, ki so upoštevali značilnosti lokalnega okolja, pojavili in razvijali v Sarajevu in Ljubljani ter kateri so bili mednarodni modernistični arhitekti, ki so odločilno vplivali na arhitekturni razvoj izbranih mest.

Poleg drugih pomembnih avantgardnih predstavnikov mednarodnega arhitekturnega sloga je imel Le Corbusier, utemeljitelj evropskega modernizma v arhitekturi, osrednjo vlogo pri prenosu modernističnih arhitekturnih vplivov na Balkan, tudi v Sarajevo in Ljubljano. Razlog za to ni bil samo njegov mednarodni ugled, temveč tudi njegove posredne in neposredne povezave s takratnimi jugoslovanskimi arhitekti. Z vidika značilnosti lokalnega okolja in identitete kraja je ključno proučiti temelje, na katerih se je oblikovala identiteta obeh mest. V Ljubljani se je identiteta kraja oblikovala z navezovanjem na klasicizem, kar je razvidno zlasti iz del Jožeta Plečnika (Long, 2000), v Sarajevu pa je temeljila na tradiciji in regionalizmu, kar ponazarjajo dela Juraja Neidhardta (Idrizbegović-Zgonić in Džumhur, 2024). Za modernistični slog Ljubljane in Sarajeva so poskrbeli zlasti v tujini izobraženi arhitekti, ki so bili aktivno vključeni v mednarodne mreže izmenjave znanja, hkrati pa so navdih iskali v svojem lokalnem okolju. Navedena dvojnost kaže na ključno vlogo mednarodnih mrež pri širjenju modernističnih idej, hkrati pa poudarja trajni pomen arhitekturnega načrtovanja, ki upošteva lokalne značilnosti, pri oblikovanju identitete mest.

3.1 Ljubljana

Na arhitekturni in urbanistični razvoj Ljubljane v 20. stoletju sta močno vplivala Jože Plečnik (1872–1957) in Edvard Ravnikar (1907–1993), katerih oblikovalski in načrtovalski pristopi so izražali vizijo, osredotočeno na človeka, ki je izhajala iz kulturnih posebnosti, zgodovinske kontinuitete in prostorskega simbolizma. Plečnik je Ljubljano temeljito preoblikoval s pristopom, ki ga je UNESCO prepoznal kot edinstveni primer urbanističnega oblikovanja po meri človeka. Pri tem je identiteto mesta preoblikoval tako, da je svoja dela tankočutno vpel v njegov zgodovinski okvir (slika 1, preglednica 1). Imel je ključno vlogo pri oblikovanju kulturne in prostorske identitete Ljubljane, saj je s svojimi posegi mesto spremenil v simbolno prestolnico slovenskega naroda (Vodopivec in Žnidaršič, 2010). Njegov arhitekturni slog je temeljil na reinterpretaciji



Slika 1: Plečnikova najpomembnejša dela v središču Ljubljane, prikazana na zemljevidu (vir: avtorji; fotografije: Wikimedia Commons, Flickr Creative Commons in B. Zupančič)

klasičnih oblik, uporabi lokalnih materialov ter vključevanju simbolnih in duhovnih motivov, na podlagi česar je ustvaril edinstveno urbano identiteto v evropskem arhitekturnem okviru (Mihelič, 2012; Prelovšek, 1992). S preureditvijo ključnih javnih prostorov, kot so Tromostovje, Kongresni trg, Čevljarški most in nabrežja Ljubljane, je oblikoval posebno urbano morfologijo, ki je presegala golo funkcionalnost ter v mestno tkivo vnesla simbolne in estetske razsežnosti. Njegova najpomembnejša dela, kot so Narodna in univerzitetna knjižnica, Žale, centralna tržnica in Križanke, so postala ikonične znamenitosti ter hkrati kraji narodne identitete in kolektivnega spomina, v katerih se kaže Plečnikovo dojemanje arhitekture kot kulturne pripovedi na eni strani in občanske zavesti na drugi. Njegova vizija Ljubljane kot osrednje mestne osi se ohranja s sodobnimi prenovitvenimi projekti, ki dosegajo mednarodna priznanja, kot je evropska nagrada za javni prostor leta 2011. Kot predavatelj na nekdanji Tehniški fakulteti Univerze v Ljubljani je razvil pedagoški model, ki je odločilno vplival na več generacij slovenskih arhitektov ter v arhitekturno izobraževanje vpeljal umetniški in etični vidik ter vidik upoštevanja značilnosti lokalnega okolja (Mihelič, 2012; Vodopivec in Žnidaršič, 2010). S povezovanjem klasičnega arhitekturnega izrazoslovja s sodobnimi funkcionalnimi zahtevami ter njihovo utemeljitvijo v lokalnih kulturnih in simbolnih virih je Plečnikov arhitekturni jezik sinteza klasičnih in modernih

prvin, ki Ljubljano umešča v evropski arhitekturni kanon (Zupančič, 2019).

Edvard Ravnikar, Plečnikov študent in ena osrednjih osebnosti povojne slovenske arhitekture, je od svojega mentorja prevzel občutljiv odnos do prostora, značilnosti lokalnega okolja in simbolizma, kar je pozneje na novo interpretiral z upoštevanjem arhitekturnega modernizma. Pod močnim vplivom Plečnikovega obrtniškega in na lokalne značilnosti vezanega pristopa je prevzel načela Le Corbusierjevega modernizma, racionalistična in funkcionalistična načela Bauhausa (zlasti Visoke šole za oblikovanje v Ulmu), regionalne arhitekturne tradicije ter nazadnje strukturalizma in metabolizma. Svoj arhitekturni izrazni slog je razvijal in preoblikoval celotno kariero. S celostnim in sistematičnim pristopom k urbanističnemu načrtovanju je postavil konceptualne temelje povojnega prostorskega razvoja Ljubljane in uvedel prostorski pristop, s katerim je mednarodna modernistična načela prepletel z lokalnimi kulturnimi in zgodovinskimi značilnostmi (Mihelič in Kerbler, 2024). Ravnikarjeva urbanistična vizija je temeljila na odprtem, policentričnem modelu mesta, ki je spodbujal ravnovesje med zgodovinskimi objekti in sodobnimi posegi, s čimer je na novo opredelil upravno in simbolno središče Ljubljane (slika 2, preglednica 2). Primer navedenega pristopa je njegova ureditev Trga republike, monumentalnega javnega prostora,

Preglednica 1: Ključni Plečnikovi projekti in njihov vpliv na identiteto Ljubljane

Leto	Projekt	Glavne arhitekturne značilnosti	Vpliv
1936–1941	Narodna in univerzitetna knjižnica (NUK): monumentalna knjižnica s fasado iz opeke in kamna, objekt s simbolno vrednostjo	Ikonični simbol slovenske kulture, šolstva in narodne identitete	Kot kulturni spomenik državnega pomena od leta 2009 je NUK dobro ohranjen in še vedno v aktivni javni in akademski rabi, še naprej sooblikuje podobo mesta in je referenčni model vključevanja dediščine v sodobno mestno življenje.
1932	Tromostovje: edinstveni kompleks treh med seboj povezanih mostov za pešce, ki poteka čez Ljubljano in povezuje srednjeveško mestno jedro s sodobnim mestom	Ikonična mestna znamenitost, ki povezuje staro in novo	Tromostovje je v celoti ohranjeno in zaščiteno kot kulturni spomenik državnega pomena. Ostaja živahno središče za pešce, njegova edinstvena zasnova pa še naprej določa identiteto in mednarodno podobo mesta.
1940–1942	Centralna tržnica: pokrita tržnica s kolonadama ob reki	Povezava med mestnim življenjem in arhitekturo	Centralna tržnica je v celoti ohranjena in zaščitena kot kulturni spomenik državnega pomena. Ostaja glavna mestna tržnica in živahno družabno središče ter še naprej določa identiteto Ljubljane kot odprtega, živahnega mesta po meri človeka.
1937–1940	Žale: pokopališki kompleks, zasnovan kot mesto mrtvih, z monumentalnim vhodom, kapelami in simbolno krajinsko ureditvijo	Humanizacija smrti in spoštovanje tradicije, prostor kolektivnega spomina	Žale so v celoti ohranjene in zaščitene kot kulturni spomenik državnega pomena. Še naprej določajo identiteto mesta kot prostora spoštovanja, vključevanja in arhitekturne odličnosti.
1926–1966	Cerkev sv. Frančiška Asiškega: modernistična cerkev z opečnatimi stebri in značilnim zvonikom	Prepoznavni prostorski poudarek, referenčni primer sodobne sakralne arhitekture	Cerkev je v celoti ohranjena in zaščitena kot kulturni spomenik državnega pomena. Ostaja aktivno župnijsko središče in prepoznavna znamenitost v Šiški, ki krepi lokalno identiteto in je referenčni primer sodobne sakralne arhitekture v Ljubljani.
1930–1940	Nabrežja Ljubljane: urbanistična ureditev bregov, sprehajališč, teras in drevoredov	Preureditev rečnih bregov v osrednjo mestno os ter živahen in zelen javni prostor	Nabrežja so dobro ohranjena in zaščitena kot kulturni spomenik državnega pomena. Tvorijo osrednji del ljubljanskega javnega prostora ter ostajajo ključni del mesta za družabno življenje, prireditve in turizem.
1952–1956	Križanke: preureditev nekdanjega samostana v poletno gledališče	Pomembno prizorišče za kulturne prireditve, ki krepi identiteto Ljubljane kot festivalskega mesta.	Križanke so v celoti ohranjene in zaščitene kot kulturni spomenik državnega pomena in glavno ljubljansko prizorišče za kulturne prireditve na prostem. Plečnik je s preureditvijo nekdanjega samostana v poletno gledališče ustvaril edinstveni javni prostor za festivale in druge javne prireditve.

Vir: avtorji

namenjenega demokratičnim in državotvornim funkcijam, s katerim je preoblikoval mestno središče (Mihelič in Kerbler, 2024). Prostorsko kompozicijo trga, ki temelji na dveh stolpnih in osrednji ploščadi, si je zamislil kot sodobno agoro, ki združuje simbolno, funkcionalno in estetsko razsežnost. Z arhitekturnimi deli, kot so Cankarjev dom, Moderna galerija in Trg republike, je združil funkcionalistična oblikovalska načela in simbolno prostorskost, pri čemer je posebno pozornost namenil vlogi javnega prostora pri oblikovanju urbane izkušnje. Da bi se izognil prevladi arhitekture nad prostorom, je nove objekte v mestno tkivo vključil prefinjeno in natančno, kar dokazuje njegovo tankočutno razumevanje zgodovinskih plasti in topografije. Kot pedagog in eden izmed utemeljiteljev ljubljanske šole arhitekture je institucionaliziral diskurz sodobne arhitekture v Sloveniji, ki je poudarjal intelektualno odgovornost, interdisciplinarnost in neprekinjeno povezavo s tradicijo (Vodopivec in Žnidaršič, 2010).

3.2 Sarajevo

Za mestno tkivo Sarajeva je značilna dinamična (in ponekod dvoumna) povezava med tradicionalno in zgodovinsko arhitekturo na eni strani ter modernistično in sodobno arhitekturo na drugi. Arhitekturna dediščina mesta, ki sega od osmanskega prek avstro-ogrškega obdobja, obdobja Kraljevine Jugoslavije in socialistične Jugoslavije do danes, je podobna večplastni strukturi, ki se je razvila v zanimivo in edinstveno urbano okolje. S tega vidika je zlasti zanimivo raziskati začetke arhitekturnega modernizma v Sarajevu v dvajsetih letih 20. stoletja, ko so se prve generacije arhitektov, izšolanih v evropskih akademskih središčih, vračale v mesto. Med prvimi predstavniki arhitekturne avantgarde so bili diplomanti praške Fakultete za arhitekturo, med njimi Dušan Smiljanić, Helen Baldasar, brata Reuf, Muhamed Kadić, Emanuel Šamanek, Leon Kabiljo in Jahiel Finci, pozneje pa tudi diplomanti dunajske Fakultete

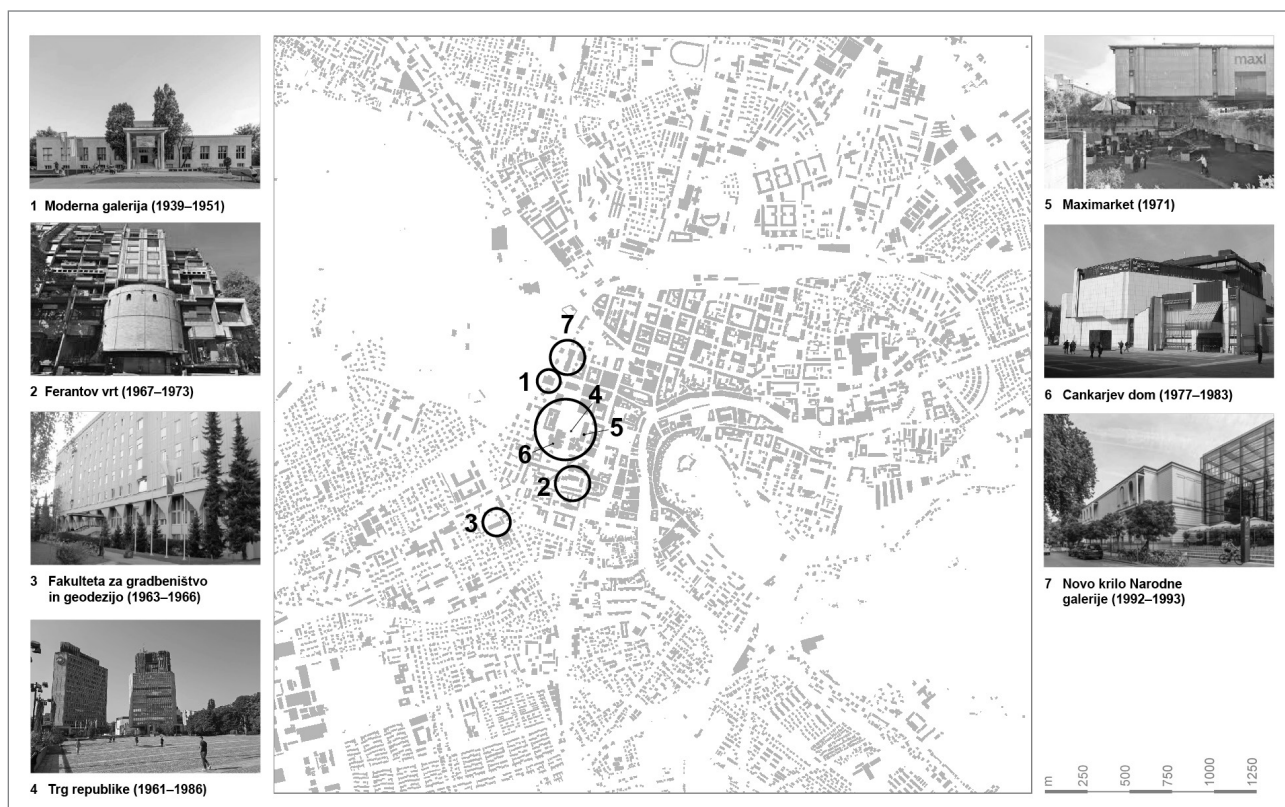
Preglednica 2: Ključni Ravnikarjevi projekti in njihov vpliv na identiteto Ljubljane

Leto	Projekt	Glavne arhitekturne značilnosti	Vpliv
1939–1951	Moderna galerija: prva namensko zgrajena galerija moderne umetnosti v Sloveniji z modernistično fasado iz kamna in inovativno razsvetljavo	Postavila je nacionalni standard za galerijsko in muzejsko arhitekturo, okrepila je kulturno vlogo Ljubljane.	Galerija je od leta 1993 zaščiten kot arhitekturni spomenik in je po celoviti prenovi v letih 2008 in 2009, pri kateri je bila upoštevana Ravnikarjeva izvirna zasnova, dobro ohranjena. Danes je referenčni primer muzejske arhitekture in njene vključenosti v mestno tkivo.
1960–1986	Vizija urbanistične ureditve ljubljanskega mestnega središča: povojna vizija ureditve novega mestnega središča, ki jo je udeležil z ureditvijo Trga republike, monumentalnega javnega prostora	Sodobno mestno središče, simbol državnosti, osrednji prostor javnega življenja.	Območje je zaščiten kot kulturni spomenik državnega pomena. Ostaja osrednji prostor javnega življenja, prireditvev in zborovanj ter še naprej oblikuje sodobno podobo Ljubljane. Je referenčni model trajnostne urbane prenove.
1967–1973	Ferantov vrt: stanovanjsko-poslovni kompleks, izrazit primer modernistične arhitekture	Model stanovanjske gradnje, ki podpira sodobni mestni življenjski slog, odprtost in metropolitanskost.	Kompleks je dobro ohranjen in še vedno namenjen stanovanjski rabi. Z mešano rabo in prepoznavno arhitekturo prispeva k metropolitanskosti ljubljanskega mestnega središča. Še naprej določa identiteto mesta kot odprtega, raznovrstnega in odpornega urbanega okolja.
1963–1966	Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo: univerzitetna stavba z inovativno konstrukcijo in jasno, funkcionalno ureditvijo prostorov	Krepi identiteto univerzitetnega območja, vključuje modernistična arhitekturna in urbanistična načela.	Fakulteta ostaja v aktivni akademski rabi, njena prisotnost krepi identiteto univerzitetnega območja in je primer vključitve modernističnih arhitekturnih in urbanističnih načel v mestno tkivo Ljubljane.
1961–1986	Trg republike: glavni javni trg z monumentalnima stolpnicama, blagovnico Maximarket in Cankarjevim domom	Simbol samostojnosti in sodobne identitete, prizorišče javnega življenja.	Trg republike je zaščiten kot kulturni spomenik državnega pomena in ostaja osrednji javni prostor Ljubljane. Njegova prostorska in simbolna vloga še naprej oblikuje sodobno podobo in kolektivni spomin mesta.
1971	Maximarket: sodobna blagovnica, ki se odpira na ploščad, z živahno trgovsko dejavnostjo	Podpira večnamenskost in dostopnost mestnega središča ter vsakdanje življenje v mestu.	Blagovnica (danes znana pod imenom Maxi) ostaja aktivno nakupovalno in družabno središče na Trgu republike in je del zaščitenega spomeniškega območja. Njena zasnova krepi večnamensko naravo. Trga republike in njegovo vlogo živahnega mestnega jedra po meri človeka.
1977–1983	Cankarjev dom: glavni slovenski kulturni in kongresni center	Zasnovan je kot večnamenski kompleks z velikimi podzemnimi dvoranami, monumentalnim vhodom in modernistično fasado iz kamna.	Cankarjev dom je zaščiten kot del spomeniškega območja Trga republike in ostaja osrednje prizorišče kulturnih prireditvev, kongresov in državnih slovesnosti. Stavba je dobro vzdrževana in krepi status Ljubljane kot kulturne prestolnice. Je simbol nacionalne kulture in javnega življenja.
1992–1993	Novo krilo Narodne galerije: sodobno razstavno krilo, povezano s staro stavbo galerije	Krepi vlogo Narodne galerije, povezuje tradicijo in sodobno umetnost.	Novo krilo, dokončano leta 1993, je funkcionalno in vizualno povezano s staro galerijo ter zaščiten kot del državne kulturne dediščine. Krepi vlogo Narodne galerije kot osrednje kulturne ustanove in prispeva k identiteti Ljubljane kot mesta, ki ceni tako dediščino kot sodobno umetnost.

Vir: avtorji

za arhitekturo, kot sta Mate Baylon in Juraj Neidhardt (Čelić, 1988). Velik del arhitekturnih stvaritev v Sarajevu v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja so sestavljali predvsem posamezni posegi, kot so dopolnilne zazidave v avstro-ogrskih zaprtih urbanih blokih ali rekonstrukcije objektov. Med stavbnimi tipi so prevladovali šole, vile, banke, hranilnice in javne ustanove ter stanovanjsko-poslovni objekti in najemniški

stanovanjski bloki. Prihod številnih arhitektov, ki so zagovarjali čiste in izčiščene volumne, je v Sarajevo postopno vpeljal mednarodne vplive modernistične arhitekture. Sčasoma sta se iz del prve generacije modernistov v Sarajevu oblikovali dve smeri: prva je bila strogo funkcionalistična, dosledno zavezana modernističnim načelom in večinoma neobčutljiva za lokalne značilnosti, druga pa je upoštevala lokalne značilnosti, pri



Slika 2: Ravnikarjeva najpomembnejša dela v središču Ljubljane (vir: avtorji; fotografije: Wikimedia Commons, Flickr Creative Commons in B. Zupančič)

čemer se je arhitekt odzival na lokalno urbano, kulturno in politično okolje (Kahrović Handžić, 2023).

Predstavnik druge smeri sta bila arhitekta Dušan Grabrijan in Juraj Neidhardt, ki sta prepoznala združljivost tradicionalne bosanske hiše in lokalnih značilnosti z univerzalnimi načeli modernistične arhitekture. Navedeno sta utemeljila tako teoretično kot v praksi. Oba sta v Sarajevo prišla iz drugih delov Jugoslavije ter v stroki prispevala mednarodno znanje in profesionalne izkušnje. Grabrijan je bil znan po izobrazbi s področja teorije in zgodovine arhitekture, ki jo je pridobil v Ljubljani in Parizu, Neidhardt pa je modernistični vidik obogatil z izkušnjami iz Zagreba, Berlina in Pariza ter z upoštevanjem lokalne, predvsem ljudske stavbne tradicije. Njuno delo je eden najzgodnejših primerov kritičnega regionalizma – približno štiri desetletja, preden so ga teoretično utemeljili Tzonis in Lefaivre (1981) ter Frampton (1983). Iz obsežne korespondence med arhitektoma se je razvilo tesno prijateljstvo, hkrati pa sta z njo postavila teoretične temelje arhitekturnega pristopa, ki upošteva lokalne značilnosti.

Slovenski arhitekt, urbanist in arhitekturni teoretik Dušan Grabrijan (1899–1952) je močno vplival na razvoj arhitekturne misli v Bosni in Hercegovini v prvi polovici 20. stoletja. Študiral je v Ljubljani in Parizu, kjer se je seznanil z modernističnimi idejami in Le Corbusierjevim delom (Čelić,

1970). Čeprav je izhajal iz srednjeevropskega kulturnega okolja, je večji del svoje poklicne kariere in teoretičnih razmislekov posvetil Sarajevu, kjer je poučeval na srednji tehnični šoli (Abadžić-Hodžić, 2021). Prepoznaven je bil zlasti kot zagovornik zamisli, da arhitektura uteleša duh kraja – njegove kulturne, zgodovinske in funkcionalne značilnosti. Grabrijanovo metodološko izhodišče je bila analiza živete izkušnje in otipljive stvarnosti mestnega okolja. S tem pristopom je oblikoval formalne in prostorske strategije, ki temeljijo na arhitekturnih posegih, prilagojenih zadevnemu kraju, s čimer vzpostavljajo ravnovesje med preteklostjo in sedanjostjo pri oblikovanju mest. Njegovi teoretični razmisleki o pomenu lokalne tradicije pri oblikovanju sodobnega arhitekturnega izraza so se udeležili v sodelovanju z Neidhardtom, s katerim je delil vizijo o arhitekturi, ki presega golo funkcionalnost in postane nosilka kulturne identitete. Grabrijan in Neidhardt sta verjela, da je orientalska hiša osnova za tip modernistične arhitekture, kakršno je razvijal Le Corbusier, s čimer sta povezala ljudsko tradicijo z avantgardnimi oblikovalskimi načeli.

Grabrijan in Neidhardt sta se spoznala v Mariboru med služenjem vojaškega roka. Medtem ko je Grabrijan bival v Sarajevu, kjer je leta 1930 začel poučevati na srednji tehnični šoli, Neidhardt pa je delal v Le Corbusierjevem ateljeju v Parizu, sta si redno dopisovala (Zupančič, 2024). Njuna skupna idejna izhodišča so dosegla vrhunec v knjigi *Arhitektura Bosne i put*

Preglednica 3: Ključna Grabrijanova dela in njihov vpliv na identiteto Sarajeva

Leto	Delo	Glavne značilnosti	Vpliv
1942	<i>Sarajevo i njegovi trabanti: Arhitektonsko-urbanistička razmatranja uoči nacrtu za regulacije grada Sarajeva</i> (Sarajevo in njegova predmestja: arhitekturni in urbanistični premisleki pred pripravo regulacijskega načrta Sarajeva): urbanistična študija, ki jo je napisal skupaj z Neidhardtom ter se osredotoča na povezavo med Sarajevom in manjšimi okoliškimi naselji.	Publikacija združuje teorijo z urbanističnimi idejnimi rešitvami, je pomembna podlaga za razumevanje sarajevske kulturne dediščine, pri čemer zagovarja modernistični pristop k urbanizaciji.	Čeprav so bila nekatera Grabrijanova teoretična dela objavljena šele po njegovi smrti, so njegovi teoretični razmisleki vplivali na sodobne raziskave arhitekturnih šol po nekdanji Jugoslaviji prek publikacij in razstav. Knjiga <i>Arhitektura Bosne i put u suvremeno</i> je postala mednarodno prepoznavna v okviru razstave <i>Toward a Concrete Utopia: Architecture in Yugoslavia 1948–1980</i> , ki je bila v letih 2018 in 2019 na ogled v Muzeju moderne umetnosti (MoMA) v New Yorku.
1957	<i>Arhitektura Bosne i put u suvremeno</i> : teoretično delo, ki ga je napisal skupaj z Neidhardtom in v katerem zagovarja dialog med tradicionalno in modernistično arhitekturo.	Temeljno delo, ki združuje znanstveno raziskavo z vizionarskim manifestom urbanističnega razvoja Sarajeva.	
1984	<i>Bosanska orijentalna arhitektura u Sarajevu</i> (Bosanska orientalska arhitektura v Sarajevu): urbanistična študija bosanske muslimanske ljudske kulture in načina življenja, ki je bila v štiridesetih letih 20. stoletja sprva objavljena v obliki člankov, nato pa je bila posthumno izdana še v knjigi.	Pionirsko znanstveno delo, ki se osredotoča na povezavo med družbenokulturnimi vzorci orientalskega življenjskega sloga ter prostorskimi in estetskimi značilnostmi tradicionalne stanovanjske arhitekture v Sarajevu.	

Vir: avtorji

u suvremeno (Arhitektura Bosne in pot v sodobnost) (Neidhardt in Grabrijan, 1957), v kateri sta predstavila oblikovalska načela, ki so temeljila na upoštevanju lokalnih značilnosti. Z reinterpretacijo tradicionalne arhitekture sta v lokalnem okolju oblikovala modernistični arhitekturni slog, ki je temeljil na kritični sintezi zgodovinskih vzorcev. Grabrijan je poskušal premišljeno slediti načelom modernistične arhitekture, zametke česar je prepoznaval že v osmanski arhitekturi, pri čemer jih je prilagodil posebnostim Bosne (Korolija, 2024). Obsežno gradivo, sestavljeno iz več kot 15.000 enot, ki ga je ustvaril v več kot tridesetletni karieri, hrani Muzej za arhitekturo in oblikovanje v Ljubljani (Zupančič, 2024), iz tega gradiva pa sta razvidni izjemna globina in metodološka strogost njegovega znanstvenega dela. Njegova dela dajejo pomemben vpogled v njegovo poglobljeno proučevanje bosanske ljudske arhitekture (preglednica 3).

Juraj Neidhardt (1901–1979) je bil začetnik arhitekturnega modernizma v Bosni in Hercegovini, znan po dosmrtnem zagovarjanju globoke povezanosti z lokalno kulturno in arhitekturno dediščino. Njegova vizija modernistične arhitekture je temeljila na prostorski, materialni in simbolni logiki tradicionalne lokalne arhitekture, katere vrednote je prepoznal, analiziral in reinterpretiral z načeli modernizma. Njegov najpomembnejši prispevek je v prenosu modernističnih načel v kulturno okolje Sarajeva. Med letoma 1933 in 1935 je delal v Le Corbusierjevem ateljeju skupaj s sedemnajstimi drugimi jugoslovanskimi arhitekti (Zupančič, 2017). Med njimi jih je bilo deset iz Slovenije, vključno z Ravnikarjem, ki se je Pleč-

nikovemu ateljeju pridružil leta 1939. Neidhardt in Ravnikar se v ateljeju nikoli nista srečala, oba pa sta bila sprejeta v Jugoslovansko akademijo znanosti in umetnosti v Zagrebu. Še en Plečnikov študent, ki je nekaj časa preživel v Parizu, čeprav ni delal v Le Corbusierjevem ateljeju, je bil Grabrijan. Med bivanjem v Sarajevu si je dopisoval z Neidhardtom, pri čemer sta se osredotočala na bosansko orientalsko arhitekturo in izzive, povezane z njenim vključevanjem v modernistični slog (Grabrijan, 1984). Leta 1936 se je Neidhardt obrnil na Grabrijana s prošnjo, naj pripravi njegovo prvo samostojno razstavo v Jugoslaviji. Ta je istega leta postavljena v sarajevski mestni hiši (Karlić Kapetanović, 1990). Leta 1938 se je Neidhardt na Grabrijanovo prigovarjanje preselil v Sarajevo, kjer je sprejel nov poklicni izziv (Karlić Kapetanović, 1990). Grabrijan se je leta 1939 o tekočih projektih dopisoval tudi z Ravnikarjem, ko je ta delal v Le Corbusierjevem ateljeju v Parizu (Zupančič, 2017).

Med Neidhardtovimi projekti izstopajo zlasti urbanistične idejne rešitve, s katerimi je zmagoval na natečajih in v katerih je predstavil svojo vizijo razvoja povojnega Sarajeva kot glavnega mesta Bosne in Hercegovine. Najbolj znan je po natečajni rešitvi za sososko Marijin dvor iz leta 1955, s katero je nadaljeval vizijo, ki jo je prvič predstavil leta 1936 v natečajnem projektu za novo železniško postajo, ki naj bi zapolnila vrzel v sarajevskem mestnem tkivu. Z vidika razvojne osi mesta v smeri vzhod–zahod (Žuljić idr., 2015) je Marijin dvor (tudi *Marijindvor*) prepoznal kot povezavo med starim mestnim jedrom na vzhodu in načrtovanimi novimi soseskami na zahodu. Pri



Slika 3: Neidhardtova najpomembnejša dela v središču Sarajeva (vir: avtorji; fotografije: Wikimedia Commons, Flickr Creative Commons in museuminexile.com/index.php/neidhardt)

tem jo je na novo opredelil kot protiutež kulturnemu žarišču republike, utelešenemu v sarajevskem starem mestnem jedru (Baščaršiji), ki bo postala upravno, politično, družbeno in kulturno središče mesta ter prizorišče vseh družbenih dogodkov (Neidhardt in Čelić, 1956: 95–96). Leta 1976 so razpisali nov natečaj, tokrat samo za stavbo narodne skupščine, Neidhardt je na njem zmagal (to je bil njegov zadnji natečaj pred smrtjo leta 1979), gradnja poslopja pa je bila dokončana leta 1982. Del idejnega projekta za Marijin dvor iz leta 1955 je bila tudi zasnova nove Filozofske fakultete, zgrajene leta 1959, v bližini je bila leta 1970 po njegovih načrtih zgrajena tudi Fakulteta za naravoslovje in matematiko (slika 3).

K urbanistični kontinuiteti območja med Marijinim dvorom in Baščaršijo prispevajo tudi druga pomembna Neidhardtova dela. Med njimi je stanovanjski kompleks na Alipašini ulici – urbanistični prototip širšega predloga prenove, katerega cilj je bila širitev mesta vzdolž ulice proti severu. Drug tak projekt je bil skavtski dom v soseski Mejtaš, ki se dviga nad središčem Sarajeva, na prehodnem območju med stanovanjskimi bloki iz avstro-ogrskega časa in osmanskimi soseskami (mahalami). Neidhardt ga je zasnoval kot sodobno interpretacijo prepleta volumnov in kompozicije, za kar je našel navdih v tradicionalnih orientalskih bosanskih hišah (preglednica 4).

Čeprav sta Grabrijan in Neidhardt prihajala iz tujih kulturnih okolij, je njun prispevek k oblikovanju podobe Sarajeva razviden v tem, da sta univerzalne vrednote materialnih in nematerialnih plasti sarajevskih lokalnih značilnosti na novo premislila in jih prevedla v sodoben arhitekturni izraz. Svoje skupno teoretično delo sta prenašala naprej v pedagoški dejavnosti, saj sta oba poučevala v Sarajevu, Neidhardt pa ga je dodatno nadgrajeval s številnimi izvedenimi in neizvedenimi projekti.

Knjiga *Arhitektura Bosne i put u suvremeno* (Neidhardt in Grabrijan, 1957) je pomemben teoretični dosežek. V njej je predstavljena pot k sodobni arhitekturi, ki ne zavrača tradicije, temveč jo sprejema kot temelj nove, avtentične sodobnosti. Univerzalno sporočilo, ki ga delo prenaša, dodatno utrjujejo naslednje Neidhardtove besede:

Skrbi me, da smo večinoma izgubili svojo arhitekturno individualnost, ki je bila nekoč tako močno izrazita na Balkanskem polotoku. To še zlasti opazijo tujci. Odtujenost in monotonija postopno nadomeščata prave arhitekturne vrednote. Fiziognomija, ki je izhajala iz enotne prostorske ideje, igrivost lokalne arhitekture, dualizem kocke in vogala itd., se ne smejo izgubiti niti v sodobnem času. Zato ne smemo vleči tako ostrih mej med preteklostjo in sedanjostjo v duhovnem prostoru arhitekture,

Preglednica 4: Ključni Neidhartovi projekti in njihov vpliv na identiteto Sarajeva

Leto	Projekt	Glavne arhitekturne značilnosti	Vpliv
1947–1958	Stanovanjski kompleks na Ali-pašini ulici: stanovanjske stavbe, umeščene poševno na teren in povezane z zelenimi površinami.	Nov modela bivanja v mestnem središču, skupaj z uvedbo modernističnega mestnega tkiva	Od leta 2022 razglašen za državni spomenik, a potreben celovite prenove. Čeprav so bile s posamičnimi obnovitvenimi deli spremenjene fasade, se vpliv kompleksa na lokalno okolje ni spremenil, saj ostaja prepoznaven prostorski poudarek.
1952	Skavtski dom v soseski Mejtaš: večnamenski tridelni objekt (kino, upravni del in restavracija), prepoznaven po betonski strehi v obliki hiperboličnega paraboloidea.	Interpretacija tradicionalne arhitekture v modernističnem arhitekturnem slogu, ki ustvarja izviren arhitekturni izraz.	Stavba se od približno leta 2000 uporablja kot osnovna šola, izvedena so bila samo posamična delna obnovitvena dela. Zaradi neurejenega pravnega statusa ostaja prihodnost stavbe negotova.
1955–1959	Filozofska fakulteta: javna izobraževalna ustanova z modernistično zasnovo, prilagojeno lokalnemu okolju.	Primer modernistične arhitekture, ki vključuje elemente tradicionalne arhitekture in je tesno povezana z zelenimi površinami.	Stavba je bila po vojni obnovljena in še naprej opravlja prvotno izobraževalno funkcijo. Njena zunanost in notranost sta dobro ohranjeni, objekt pa ostaja lep primer modernistične arhitekture.
1970	Fakulteta za naravoslovje in matematiko: javna izobraževalna ustanova z modernistično zasnovo, prepoznavni prostorski poudarek v zahodnem delu Sarajeva.	Modernistična stavba v Sarajevu, ki vključuje tradicionalne elemente, odlikuje jo edinstvena oblika in je prepoznavna orientacijska točka.	Po povojni obnovi je stavba ohranila prvotno funkcijo, z namestitvijo reklamnega napisa na njen stolp pa se je spremenila njena prvotna podoba. Poleg tega pred kratkim predlagani novi regulacijski načrt predvideva zazidavo odprtih javnih površin v sklopu fakultete.
1979–1982	Narodna skupščina: ključna javna ustanova in modernistična znamenitost v upravnem središču Sarajeva.	Ikonična mestna znamenitost, izrazit primer modernistične arhitekture.	Stavba ohranja prvotno funkcijo in je bila do leta 2009 celovito obnovljena, čeprav ne povsem avtentično. Danes je skupaj s trgom ključna mestna znamenitost in prepoznavni element sodobne podobe Sarajeva. Leta 2022 je bil vložen predlog za razglasitev objekta za državni spomenik.

Vir: avtorji

da ne bi končali kot popotniki, ki med prečkanjem Atlantika išče ekvator. (Karlič Kapetanović, 1990)

Grabrijanovo in Neidhardtovo teoretično delo ostaja izjemno vplivno in aktualno, ne samo v Bosni in Hercegovini ter širši regiji, temveč tudi mednarodno, kar potrjuje tudi dejstvo, da mu velik pomen priznavajo ustanove in organizacije, kot sta newyorški Muzej moderne umetnosti in Docomomo. Neidhardtova grajena dela v Sarajevu so v glavnem povezana z območjem Marijinega dvora. Njegovi izvirni urbanistični načrti niso bili nikoli v celoti izvedeni, zaradi vojne in povojne obnove pa je bila razprava o prihodnosti območja še dodatno odložena. Prostorski razvoj soseske še danes občasno ogrožajo novogradnje in predlogi regulacijskih načrtov, ki so pogosto predmet sporov in na koncu niso sprejeti. Univerzitetni stavbi in narodna skupščina v Marijinem dvoru večinoma ohranjajo prvotno zasnovo ter kljub političnim in družbenim spremembam ostajajo pomembne mestne znamenitosti. Zlasti ranljiv je modernistični stanovanjski kompleks na Alipašini ulici, čeprav je bil razglašen za državni spomenik, saj sta njegova prenova in vzdrževanje v celoti prepuščena stanovalcem. Navedeno

poudarja pomen strateškega pristopa k aktivnemu varovanju modernistične dediščine, ki bi morala biti referenčna točka za razvoj mestnega tkiva.

4 Rezultati

Avtorji so na podlagi primerjave Ljubljane in Sarajeva analizirali prispevke ključnih arhitektov k oblikovanju identitete obeh mest med njunim razvojem in modernizacijo v 20. stoletju. Primerjava je umeščena v okvir Lynchevega koncepta podobe mesta, s poudarkom na identiteti, strukturi in pomenu. Analiza je potekala v treh fazah: avtorji so najprej proučili delo vsakega arhitekta posebej, nato so primerjali po dva izbrana arhitekta iz vsakega mesta, na koncu pa so analizirali vse štiri skupaj z vidika njihovega vpliva na mestno okolje, v katerem so delovali (preglednica 5, slika 4). Vsi štirje obravnavani arhitekti so se šolali in delovali v tujini. Plečnik je študiral in se izpopolnjeval na Dunaju in v Pragi, Ravnikar v Parizu in Helsinkih, Grabrijan v Ljubljani in Parizu, Neidhardt pa v Berlinu, Parizu in Zagrebu. Namesto da bi prevzeli pristop tabule rase,

Preglednica 5: Primerjava arhitekture in identitete Ljubljane in Sarajeva

Arhitekt	Vpliv na obliko mesta	Prispevek k identiteti mesta	Pomen
Jože Plečnik, arhitekt in predavatelj v Pragi in Ljubljani, med študijem na Dunaju sta nanj vplivala teorija Gottfrieda Semperja in Otto Wagner.	Ljubljansko mestno središče je preuredil v simbolni slovesni prostor, poudarek je na aksialnosti, monumentalnosti in simbolizmu.	Ustvaril je poseben arhitekturni slog, ki je postal sinonim za identiteto Ljubljane.	Plečnikova dela so referenčni model vključevanja dediščine v sodobno mestno življenje, navdihujejo trajnostno prenovu mest po meri človeka.
Edvard Ravnikar, arhitekt in predavatelj v Ljubljani, Plečnikov študent, ključna osebnost povojnega slovenskega modernizma.	Uvedel je modernistično členitev prostora in prostorsko odprtost, poudarek je na pomenu javnih trgov in vključevanju javnih funkcij.	Opredelil je socialistično identiteto Ljubljane kot sodobne, napredne prestolnice, ob hkratnem upoštevanju njenih zgodovinskih plasti.	Ravnikarjevi javni prostori ostajajo živi, njegov pristop k oblikovanju javnih prostorov in načrtovanju mešane rabe prostora postaja v sodobnem urbanizmu čedalje pomembnejši.
Dušan Grabrijan, učitelj v Sarajevu in Ljubljani, arhitekt, Plečnikov študent, leta 1930 se je preselil v Sarajevo in se leta 1945 vrnil v Ljubljano.	Zagovarjal je urbanistično oblikovanje po meri človeka, ki se osredotoča na notranja dvorišča, poudarjal je prostorsko intimnost in kulturno kontinuiteto.	Utrdil je identiteto Sarajeva kot mesta z večplastno tradicijo in intimnimi domačimi prostori.	Grabrijanove zamisli se skladajo z današnjim zanimanjem za kulturno občutljivo in skupnosti prijazno urbanistično oblikovanje manjšega obsega.
Juraj Neidhardt, predavatelj v Sarajevu, arhitekt, sodeloval je z Le Corbusierjem, obsežno je deloval v Sarajevu.	Podpiral je funkcionalistično urbanistično načrtovanje, uvedel je modernistične stanovanjske bloke in kulturne domove ob upoštevanju tradicionalne prostorske logike.	Vplival je na identiteto Sarajeva kot sodobnega mesta, ki temelji na tradiciji in tesni povezavi z naravnim okoljem.	Neidhardtova vizija kontekstualnega modernizma postaja čedalje bolj aktualna za mesta, ki okrevajo po vojnah ali doživljajo pomembne družbene in gospodarske spremembe ter želijo oblikovati svojo identiteto z arhitekturnim načrtovanjem in urbanističnim oblikovanjem.

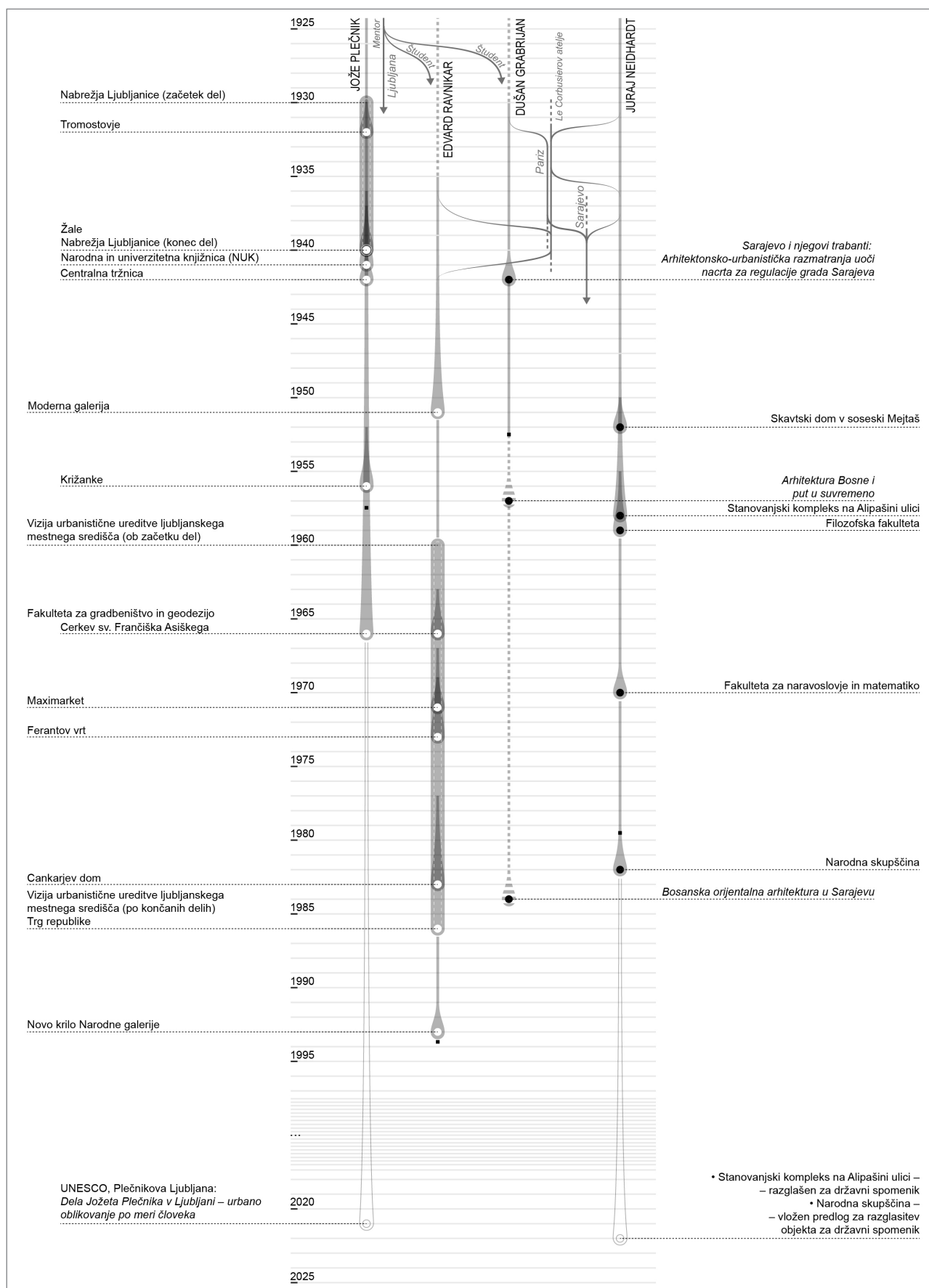
Vir: avtorji

značilen za modernizem, so na podlagi mednarodnih izkušenj, medsebojnega srečevanja, dopisovanja, prijateljstva in sodelovanja ter odnosi s svojimi študenti razvili prav posebno metodologijo. To jim je omogočilo, da so univerzalna modernistična oblikovalska načela z upoštevanjem značilnosti lokalnega okolja vključevali v prostorske posege v razvijajočih se mestih.

Opravljenе analize so pokazale, da se ključne razlike med obravnavami arhitekti kažejo v arhitekturnem slogu in estetiki. Plečnikovo delo v Ljubljani se običajno povezuje z značilnostmi, kot so eklektičnost, navezava na klasično arhitekturo in simbolizem, s poudarkom na spominu, človeškem merilu in človeških vrednotah tako v urbanističnih kot arhitekturnih projektih. V nasprotju z njim je njegov učenec Ravnikar prevzel popolnoma modernistični, mednarodni slog, osredotočen na javni in kulturni izraz z arhitekturo in javnim prostorom, razvidnim na ravni urbanega merila iz prvih državne reprezentacije in uporabe strukturalističnih načel. V Sarajevu se je Grabrijan posvetil teoriji, pri čemer je proučeval tradicijo in ljudske oblike ter zagovarjal intimne, domače prostore, zasnovane po meri človeka. Njegov kolega Neidhardt je na podlagi njunega skupnega raziskovalnega dela tradicijo združil s progresivnim, funkcionalističnim in intuitivnim oblikovanjem, pri čemer se

je ukvarjal s projekti tako v človeškem kot urbanem merilu, v svoje delo pa je vključeval tudi prvine državne reprezentacije ob upoštevanju lokalne tradicije.

Ključna ugotovitev raziskave je torej, da so ti arhitekti združili avantgardne, mednarodne modernistične ideale z izrazitim občutkom za lokalno kulturo, zgodovino in mestne prostorske razmere, kljub razlikam v njihovem estetskem izrazu in različnim arhitekturnim orodjem, ki so jih uporabljali (preglednica 5). Osnovna skupna točka vseh štirih je kontekstualna, lokaciji prilagojena metodologija, s katero so aktivno prepoznavali, preoblikovali in utrjevali identiteto mesta. V njihovem delu se kaže kontinuiteta v času in prostoru, s katero so povezali preteklost, sedanjost in prihodnost, z izvedenimi projekti pa tudi svojo pedagoško vlogo, pri čemer so ustvarili trajno dediščino, ki je vplivala na naslednje generacije arhitektov. Dejansko so bili zvezdniški arhitekti, še preden je bil ta izraz sploh skovan, vsekakor pa, preden se je začel uporabljati na področju znamenja mest. Njihov prispevek k oblikovanju identitete mest, v katerih so delovali, temelji na upoštevanju lokalnih značilnosti in premišljeni vključitvi arhitekture v mestno okolje, ne na umetno zasnovanem znamenju mest.



Slika 4: Kronološki pregled nastanka modernističnih arhitekturnih del v Ljubljani in Sarajevu; bele pike: Plečnikova in Ravnikarjeva dela v Ljubljani, črne pike: Grabrijanova in Neidhardtova dela v Sarajevu, črni kvadrati: leto arhitektove smrti, prazna črta: neprekinjen vpliv Plečnikovih in Neidhardtovih del na sodobno arhitekturo in urbanizem (vir: avtorji)

5 Sklep

Avtorji so v primerjalni raziskavi proučevali, kako je modernistična arhitektura, tj. Plečnikova in Ravnikarjeva dela v Ljubljani ter Grabrijanova in Neidhardtova v Sarajevu, vplivala na oblikovanje identitete Ljubljane in Sarajeva, pri čemer je analitični okvir temeljil na Lynchevi teoriji podobe mesta. Analiza je pokazala, da je Plečnik v svojih delih v Ljubljani poudarjal eklekticizem, prvine klasične arhitekture, simbolizem in človeško merilo, njegov učenec Ravnikar pa se je usmeril v povsem modernistični, mednarodni slog, s katerim je izražal javne in kulturne vrednote v urbanem merilu. Grabrijan se je v Sarajevu pri svojem teoretičnem delu osredotočal na ljudske in tradicionalne oblike ter zagovarjal intimne prostore, oblikovane po meri človeka. Neidhardt je to izhodišče nadgradil s sintezo funkcionalističnega in progresivnega oblikovanja, pri čemer se je ukvarjal tako s projekti po meri človeka kot s projekti v urbanem merilu, hkrati pa je združeval prvine socialistično-modernistične državne reprezentacije in lokalne kulturne tradicije. Vsem štirim arhitektom je skupen pristop, ki upošteva lokalno okolje in temelji na arhitekturnih izraznih slogih, hkrati pa so vsi štirje pomembno prispevali k razvoju modernizma v ključnih desetletjih urbanizacije v 20. stoletju. Njihovo delo poudarja posege, zasnovane po meri človeka, v dveh mestih ob rekah ter združuje tradicionalna in modernistična oblikovalska načela, pri čemer so njihove prepoznavne avtorske poteze postale del identitete obeh mest. Raziskava je hkrati izpostavila pomen povezav med temi arhitekti – z mentorstvom, študijem in usposabljanjem v Parizu ter sodelovanjem, s čimer je razkrila, kako so ideje prehajale med mestoma in vplivale na njuno podobo.

Kljub zgodovinskim in družbenopolitičnim okoliščinam obe mesti dokazujeta, da je lahko modernistična dediščina pomemben dejavnik identitete mest. V Ljubljani je ta dediščina institucionalizirana in široko prepoznana, kar potrjuje tudi vpis Plečnikovih del na Unescov seznam svetovne kulturne dediščine pod oznako Plečnikova Ljubljana, kar poudarja trajen vpliv modernističnih načel na identiteto mesta. Sarajevo pa ima še vedno velik, neizkoriščen potencial, da svojo identiteto okrepi z ustreznim vrednotenjem in promocijo modernistične dediščine, kar je bilo oteženo zaradi političnih in družbeno-gospodarskih sprememb, zlasti vojne v Bosni in nekritičnega poveljnega prostorskega razvoja.

Kljub razlikam v estetskih in arhitekturnih izrazih je vsem štirim arhitektom skupen pristop, ki upošteva lokalne značilnosti in je nekakšna zgodnja oblika regionalizma, s katerim so krepili identiteto mesta v obliki posegov, prilagojenih zadevnemu mestu. Prepoznavanje pomena in ohranjanje njihovih prispevkov

omogoča varovanje arhitekturne dediščine, hkrati pa zagotavlja pomembna spoznanja za trajnosten in odporen prihodnji razvoj mest, ki upošteva njihove kulturne značilnosti.

Nermina Zagora, Univerza v Sarajevu, Fakulteta za arhitekturo, Sarajevo, Bosna in Hercegovina
E-naslov: nermina.zagora@af.unsa.ba

Sabina Mujkić, Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana, Slovenija
E-naslov: sabina.mujkic@uirsi.si

Lejla Kahrović-Handžić, Univerza v Sarajevu, Fakulteta za arhitekturo, Sarajevo, Bosna in Hercegovina
E-naslov: lejla.kahrovic.handzic@af.unsa.ba

Edib Pašić, Univerza v Sarajevu, Fakulteta za arhitekturo, Sarajevo, Bosna in Hercegovina
E-naslov: edib.pasic@af.unsa.ba

Viri in literatura

- Abadžić-Hodžić, A. (2021): Dušan Grabrijan i Juraj Neidhardt: modeli transformacije sarajevske Baščaršije u prizmi političkih ideologija XX. stoljeća. V: Mrleš, R. (ur.): *Graditeljsko nasleđe i urbanizam*, 56–67. Beograd, Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda.
- Čelić, D. (1970): Uvod – Grabrijan i njegov doprinos Sarajevu. V: D. Čelić (ur.): *Grabrijan i Sarajevo: prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*. Sarajevo, Muzej grada Sarajeva.
- Čelić, D. (1988): Graditelji Sarajeva. *Radio Sarajevo – treći program*, 60, 361–370.
- Derrida, J. (1967): *De la grammatologie*. Pariz, Les Éditions de Minuit.
- Frampton, K. (1983): Towards a critical regionalism: Six points for an architecture of resistance. V: Foster, H. (ur.): *Postmodern culture*, 16–30. London, Pluto Press. Dostopno na: <https://modernindenver.com/wp-content/uploads/2015/08/Frampton.pdf> (sneto 29.11.2025).
- Frampton, K. (2007): Ten points on an architecture of regionalism: A provisional polemic. V: Canizaro, V. B. (ur.): *Architectural Regionalism*, 395–407. New York, Princeton Architectural Press.
- Grabrijan, D. (1984): *The Bosnian Oriental architecture in Sarajevo with special reference to the contemporary one*. Ljubljana, Univerzum.
- Idrizbegović-Zgonić, A., in Džumhur, L. (2024): Authority to liberate the Ottoman legacy: Double decentralization in Dušan Grabrijan's and Juraj Neidhardt's theoretical narrative. *Docomomo Journal*, 72, 16–23. doi:10.52200/docomomo.72.02
- Kahrović Handžić, L. (2023): *Integralna metodologija vrednovanja arhitektonskog nasleđa 20. veka, studije slučaja urbanih vila prve polovine 20. veka u Sarajevu*. Beograd, Univerza v Beogradu, Fakulteta za arhitekturo. Dostopno na: <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/22035> (sneto 29.11.2025).
- Karlić Kapetanović, J. (1990): *Juraj Najdhardt, život i djelo*. Sarajevo, Vese-lin Masleša.
- Korolija, A. (2024): Harmonizing the old and the new: Urban ensemble as decoded and conceived in the texts by Dušan Grabrijan and Bogdan Bogdanović. *Docomomo*, 72(3), 56–64. doi:10.52200/docomomo.72.07

Le Corbusier (1930): *Précisions sur un état présent de l'architecture et de l'urbanisme*. Pariz, Vincent Freal.

Long, C. (2000): Jože Plečnik in Vienna and Prague, 1900–1921: The search for architectural and cultural identity. *Slovene Studies*, 18(2), 171–180. doi:10.7152/ssj.v18i2.4029

Lynch, K. (2010): *Podoba mesta*. Novo mesto, Goga.

Mihelič, B. (2012): Namesto uvoda: Jože Plečnik – arhitekt, urbanist, oblikovalec in pedagog. V: Mihelič, B., in Kerbler, B. (ur.): *Plečnikova Ljubljana: Portret mesta / Plečnik's Ljubljana: Portrait of a City*, 4–9. Ljubljana, Mestna občina Ljubljana.

Mihelič, B., in Kerbler, B. (ur.) (2024): *Ravnikarjeva Ljubljana: Portret mesta / Ravnikar's Ljubljana: Portrait of a city*. Ljubljana, Mestna občina Ljubljana.

Mumford, L. (1947): Status quo. *The New Yorker*, 104 (11. okt.). Dostopno na: <https://www.newyorker.com/magazine/1947/10/11/the-sky-line-3> (sneto 29.11.2025).

Neidhardt, J., in Čelič, D. (1956): Rješenje Marindvora i Narodne skupštine. *Naše starine: godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti Narodne republike Bosne i Hercegovine*, 4, 95–100.

Neidhardt, J., in Grabrijan, D. (1957): *Arhitektura Bosne i put u suvremeno*. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Nesbitt, K. (1996): *Theorizing a new agenda for architecture: An anthology of architectural theory, 1965–1995*. New York, Princeton Architectural Press.

Norberg-Schulz, C. (1980): *Genius loci: Towards a phenomenology of architecture*. New York, Rizzoli International Publications.

Prelovšek, D. (1992): *Josef Plečnik: 1872–1957: architectura perennis*. Salzburg, Residenz Verlag.

Tzonis, A., in Lefavre, L. (1981): The grid and the pathway: An introduction to the work of Dimitris and Suzana Antonakakis, with prolegomena to a history of the culture of modern Greek architecture. *Architecture in Greece*, 15, 164–178.

Vodopivec, A., in Žnidaršič, R. (2010): *Edvard Ravnikar: Architect and teacher*. Dunaj, Springer. doi:10.1007/978-3-211-99204-3.

Zagora, N. (2012): *Savremeni dizajn enterijera u interakciji s globalnim trendovima i lokalnim kontekstom*. Doktorska disertacija. Sarajevo, Univerza v Sarajevu, Fakulteta za arhitekturo.

Zhukin, S. (1995): *The culture of the cities*. Oxford, Blackwell Publishing.

Zupančič, B. (2017): *Plečnikovi študenti in drugi jugoslovanski arhitekti v Le Corbusierovem ateljeju*. Ljubljana, Muzej za arhitekturo in oblikovanje (MAO) in KUD Polis.

Zupančič, B. (2019): Arhitekturni jezik Jožeta Plečnika v izbranih delih njegovega ljubljanskega opusa. *Ars & Humanitas*, 13(2), 245–267. doi:10.4312/ars.13.2.245-267

Zupančič, B. (2024): Letters from Paris and architect Dušan Grabrijan's archive. *Docomomo Journal*, 72, 7–15. doi:10.52200/docomomo.72.01

Žuljić, V.-J., Čengić, N. H., in Čakarić, J. (2015): *Sarajevo metropola: model razvoja*. Sarajevo, Univerza v Sarajevu, Fakulteta za arhitekturo.